

Atbildes uz jautājumiem mutvārdu tekstā: pragmatiskais aspekts

Answers to questions in the spoken text: pragmatic aspect

Linda Lauze

Liepājas Universitāte, Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte
Kūrmājas prospekts 13, Liepāja, LV-3405
E-pasts: linda.lauze@liepu.lv

Sastatot jēdzienus *gramatika* un *pragmatika*, latviešu valodniecībā paveras plašs izpētes lauks, kurā ir nepieciešams pievērst vairāk uzmanības dialogam. Mutvārdu tekstā dialogs dominē gan tiešā nozīmē kā galvenā teksta izpausmes forma, gan pārnēstā – kā adresanta un adresāta mijiedarbe. Mūsdienās, kad saziņas norisi un efektivitāti ietekmē informācijas tehnoloģijas un sociālie tīkli, notiek nemanāmas pārmaiņas, kad netiek piepildītas sarunas partnera sociālās gaidas, t. i., runātāja prognozes par tipiskiem izteikumu pāriem, kad novēlējumam, piem., seko pateicība, bet jautājumam – atbilde. Tādējādi ir lietderīgi pievērst uzmanību, kādas atbildes tiek sniegtas – tiešas vai netiešas – uz dažādiem jautājumiem. Rakstā tiek analizētas atbildes uz vispārējiem un speciālajiem jautājumiem, balstoties uz praktisko materiālu, kas ir autentiski (dabiski veidoti) mutvārdu tekstu piemēri.

Atslēgvārdi: pragmatika; mutvārdu teksts; dialogs; izteikumu pāris; vispārējie jautājumi; speciālie jautājumi; atbildes.

Līdz šim latviešu valodniecībā jautājumi un atbildes uz tiem galvenokārt ir pētīti gramatiskā aspektā, apskatot šo konstrukciju sintaktisko izveidi, kam veltītas atsevišķas nodaļas par teikuma modalitāti vai izteikuma komunikatīvajiem tipiem latviešu valodas gramatikās (Endzelīns 1951, 1031–1032; Ahero et al. 1962, 133–156; Ceplīte, Ceplītis 1991, 171–172; Valkovska, Lokmane 2013, 778–780) un sintakses pētījumos (Mīlenbahs 2009, 240–245; Ceplītis, Rozenbergs, Valdmānis 1989, 229–234; Beitiņa 2009, 69–71), kur pamatā ir rakstveida piemēru analīze un kur lielāka uzmanība ir pievērsta jautājumiem, retos gadījumos pieminot arī atbildes.

„Latviešu valodas gramatikas” (2013) nodaļā „Teksta sintakse” (autore – Linda Lauze) ir atsevišķa apakšnodaļa par mutvārdu teksta sintaksi, kurā ir raksturots izteikuma komunikatīvo tipu lietojums mutvārdu tekstā, sniedzot arī jautājuma izteikumu apskatu (Lauze 2013a, 947–951). Var piebilst, ka mutvārdu teksta sintaksē ir analizētas arī atbildes uz jautājumiem; no gramatikas viedokļa tās ir izrādījušās gana daudzveidīgas. Piem., pastāv priekšstats, ka uz vispārējo jautājumu ir jāatbild ar *jā* vai *nē*, dažkārt vispārējos jautājumus pat sauc par *jā/nē jautājumiem* (angl. *yes-no questions*) un šo atzinumu izmanto valodu apgūvē. Taču atbilde var būt ne tikai izsacījums ar apgalvojuma vai nolieguma partikulu centrā.

Tā var būt izvērsta, ietverot kādu paskaidrojumu, tā var būt pretjautājums, kas atbilst pilnvērtīgam izteikumam (plašāk sk. Lauze 2008). Līdzīgi raksturojamas atbildes, kas sniegtas arī uz speciālo jautājumu, – ne vienmēr tās veido tikai viens vārds, kas ietver galveno informāciju, par kuru tiek vaicāts (plašāk sk. Lauze 2015).

Jautājumu un atbilžu gramatiskā analīze ir likusi nonākt arī pie dažiem secinājumiem attiecībā uz pragmatiku. Piem., jau Aina Blinkena (1958, 188) pētījumā par jautājuma modalitātes izteikšanas veidiem latviešu valodā ir secinājusi, ka jautājuma formā ir iespējams izteikt pamudinājumu: „Pēc savas uzbūves tie ir it kā jautājuma teikumi, bet šo izteikumu mērķis ir pamudināt uzrunāto personu izdarīt kādu darbību.” Sarunvalodas sintakses, kā arī ikdienas saziņas pētījumi apliecina, ka mutvārdu tekstā ir izplatīti gadījumi, kad jautājuma veidā tiek izteikts netiešs lūgums (Lauze 2004, 36; Polītere 2009, 219; Lauze 2013a, 951; Lauze, Polītere 2015, 61–62). Tieši pragmatikā tiek pētīta tādu teksta vienību funkcionēšana, kur pastāv neatbilstība starp to nozīmi, ko izsaka gramatiskā struktūra, un komunikatīvo nodomu, ko pauž runātājs konkrētajā konsituācijā.

Raksta mērķis ir pievērst uzmanību vienai no dialoga daļām – atbildēm uz jautājumiem – un tās analizēt pragmatiskā aspektā, balstoties uz tiešajiem novērojumiem un līdzdalīgo novērojumu mutvārdu saziņā. Praktiskais materiāls ir ap 300 dialogisku vienību, ko veido jautājumi un atbildes, kas fiksētas dažādās runas situācijās ikdienas saziņā, kā arī televīzijas un radioraidījumos, kur bijis dzirdams samērā spontāns, nevis iepriekš sagatavots runāts teksts (sk. sarakstu ar avotu saīsinājumiem). Pēc formālās izveides un arī funkcijas jeb gaidāmās atbildes apskatīti divi jautājumu pamatveidi: „vispārējie jautājuma izteikumi (pēc formālās izveides tradicionālajā klasifikācijā – partikulārie un intonatīvie jautājuma teikumi) un speciālie jautājuma izteikumi (pēc formālās izveides – pronomiņālie un adverbiālie jautājuma teikumi)” (Valkovska, Lokmane 2013, 778).

Atbildes uz jautājumiem ir nozīmīga dialogiskās vienības daļa, kas pragmatikā tiek traktēti kā reakcijas akti, jo „tie reaģē uz notiekošajām vai tikko veiktajām darbībām, proti, saistības runātāja turpmākai rīcībai izriet no iepriekšējās rīcības” (Fāters 2010, 193). Jautājums un atbilde ir viens no izteikumu pāru (angl. *adjacency pairs*) veidiem (Levinson 2000, 303). Tāpat kā uz sveicinājumu tiek sagaidīts atbildes sveiciens, uz novēlējumu – pateicība, uz atvainošanas – piedošanas apliecinājums, uz jautājumu ir jāsaņem atbilde. Ne vienmēr saziņā tas tiek ievērots, ka sarunas partneris piepilda runātāja, resp., izteikumu pāra pirmās daļas autora, sociālās gaidas. Ilustrācijai var minēt piemēru, kas attiecas uz cita veida izteikumu pāri, – ir novērotas runas situācijas, kurās tiek izteikta pateicība par palīdzību vai pakalpojumu, vai pieklājības normu ievērošanu, bet „pateicības saņēmēja reakcija līdzinās nullei” (Lauze 2011, 225). Piem., sieviete pasaka paldies nepazīstamam vīrietim, kurš ir viņu palāidis pa priekšu rindā vai ir atvēris durvis, pasažiere, kāpdama ārā no mikroautobusa, – šoferim, bet pateicības adresāts nereaģē ne verbāli ar atbildes frāzi, ne neverbāli ar galvas mājieni. Izteikumu pāru realizācija mutvārdu tekstā ir cieši saistīta ar runas uzvedību, kas atspoguļo arī valodas lietotāju savstarpējās attiecības, un viņu izpratni par lingvistisko pieklājību. Ilze Plaude (2004, 169) norāda, ka izteikumu pāra otrajā daļā ir sastopamas prioritāras un neprioritāras reakcijas, un min piemēru, kur atbildes vietā ir pretjautājums kā neprioritāra reakcija uz jautājumu. Tiek izteikts arī pretējs viedoklis, apšaubot, vai

sarunas analīzē izvirzītais izteikumu pāris būtu atzīstams par universālu sarunas partneru mijiedarbības pamatvienību (Linell 1998, 233). Latviešu valodniecībā dialogu izpēte mutvārdu tekstā noteikti ir turpināma – ir raksturotas dialogā sastopamās valodas parādības, ir analizēti izteikumu pāri, taču dialoga struktūra būtu jāpatver arī kopumā, piem., sarunas analīzes aspektā (par līdz šim paveikto latviešu valodniecībā sk. Lauze 2014).

Atbildes kā uz vispārējiem jautājumiem, tā uz speciālajiem jautājumiem var būt tiešas un netiešas. Tieša atbilde iederas dialogiskajā vienībā no semantiskā un strukturālā viedokļa un arī saturiski atbilst tam, ko sarunas partneris vēlas pateikt. Ja atbilde tiek formulēta netieši, izteikuma nozīme konkrētajā konsituācijā ietver vairāk informācijas nekā tā, kas izriet no vārdos pateiktā atbilstoši gramatiskajiem un semantiskajiem rādītājiem, jo sarunas partneris atbildē ir pievienojis papildu saturu, ko jautātājam interpretēt. Tādējādi netiešās atbildes uz vispārējiem un speciālajiem jautājumiem pieder pie implikatūrām (angl. *implicature*), ar ko apzīmē valodas parādību, ka runātājs ar izteikuma kopējo nozīmi atbilstoši konsituācijai ir domājis vairāk nekā izteicis vārdos (pārskatu par implikatūrām un to izpratni pragmatikā sk., piem., Yule 2003, 40–46; Plaude 2004, 77–111). Kā norāda Džordžs Jūls (*George Yule* 2003, 46), daudzi valodnieki uzskata, ka implikatūra ir viens no centrālajiem pragmatikas konceptiem. Cēloņi divu veidu atbilžu iespējamībai kā sarunas partnera reakcijai uz vienu un to pašu jautājumu varētu būt saistāmi ar runas uzvedības aspektiem. Var pievienoties atzinumam, kas izteikts pētījumā par krievu sarunvalodas dialogu: runas uzvedības laikā valodas lietotājam ir jāizdara divu veidu izvēle – pragmatiskā izvēle, kas atspoguļo viņa komunikatīvo nodomu, piem., informācijas pieprasījumu, un stilistiskā izvēle, kas nozīmē runas aktam piemērotu valodas līdzekļu atlasīšanu (Borisova 2007, 144).

Vispirms apskatīsim dialogus, ko veido vispārējie jautājumi. Tiešo atbilžu gadījumā tiek izmantota partikula *jā* vai *nē*.

- (1) a. Runas situācija mājās. Sarunājas divas radnieces A un B. A redz, ka uz galdiņa stāv zāļu kastīte: *Tu dzer tās tabletes?* B: *Jā, jā.* (LL 21.12.2017.)
- b. Runas situācija veikalā, kur pārdevēja vēlas palīdzēt pircējam izvēlēties torti. Pārdevēja: *Kādiem svētkiem?* Pircējs: *Jā.* (LL 02.02.2018.)
- c. Runas situācija mācītbspēku sanāksmē, kur tiek pārrunāti darba uzskaites jautājumi. Docētāja: *Ar slodzi varēs iet uz mājām?* Dekāne: *Nē, lūdzu.* (LL 29.08.2014.)

(1c) gadījumā var konstatēt, ka atbildē vārds *lūdzu* ir samērā netipiski izmantots blakus nolieguma, nevis apgalvojuma partikulai, iespējams, tāpēc, ka tas drīzāk semantiski varētu būt piesaistīts noliegtam predikātam, kas atbildē ir izlaists. Latviešu sarunvalodas sintaksē ir raksturīgs kāda semantiski un strukturāli nozīmīga komponenta izlaidums jeb lietojums tā sintaktiskajā nullformā, un šajā gadījumā tas neietekmē to, ka atbilde uzskatāma par tiešu. Ir nepieciešams arī norādīt, ka mutvārdu saziņā, īpaši sarunvalodā, dominē vispārējie jautājuma izteikumi, kuros nav izmantots formālais rādītājs – jautājamā partikula *vai*. Kā redzams piemēros, runas intonācija attiecīgajā runas situācijā ir nodrošinājusi efektīvu komunikāciju, un pat (1b) gadījumā, kur izteikuma struktūra līdzinās speciālajam jautājumam, pārpratumi nav radušies.

Jāpiebilst, ka sarunvalodā runātājiem ir raksturīga tendence jautāt ar noliegumu, t. i., vispārējā jautājuma gramatiskajā centrā izmantot noliegtu darbības vārdu. No loģikas viedokļa nav iespējams uz šādu jautājumu atbildēt tikai ar apgalvojuma vai nolieguma partikulu, kā to jau ir uzsvērusi A. Blinkena (1958, 186). Taču analizētajā materiālā ir sastopami piemēri, kur atbildēs uz šādiem jautājumiem ir lietota nolieguma partikula *nē* (plašāk sk. Lauze 2008, 111–113). Ironiskā nozīmē noliegums var būt izteikts ar partikulas *jā* atkārtojumu, kā (2c) gadījumā.

- (2) a. Runas situācija autobusā, kur sarunājas pasažieres C un D. C: *Jūs nesēdēsiet?* D: *Nē.* (LL 17.11.2017.)
 b. Runas situācija augstskolā, kur sarunājas studentes E un F par vakara pasākumu. E: *Šodien neiesi vakarā?* F: *Nē.* (LL 04.09.2017.)
 c. Runas situācija tālsatiksmes autobusā, kurš uz īsu brīdi ir apstājies autoostā. Pasažieris nav apmierināts ar šofera lēmumu, jo nevarēs pagūt nopirkt ko dzeramu: *Viņš nevar piecas minūtes pagaidīt?* Viņa paziņa neticīgi atbild: *Jā, jā, jā.* (LL 08.05.2012.)

Mutvārdu saziņas specifikas dēļ pie tiešajām atbildēm pieder gadījumi, kad reakcija uz vispārējo jautājumu tiek sniegta nepārprotamā žesta (parasti – ar galvas mājieni vai papurināšanu) vai neartikulētu skaņu veidā (sk. arī Lauze 2008, 116).

- (3) a. Runas situācija šūšanas ateljē, kur sarunājas kolēģes G un H. G: *Es tev iedošu lapiņu?* H apstiprina: *Mhm.* (LL 02.02.2018.)
 b. Runas situācija autobusā, kur viena pasažiere, kas ir apsēdusies pretī otrai, jautā par viņas bērniem. I: *Dvīņi?* J noraidoši papurina galvu. (LL 02.02.2018.)

Kā jau minēts iepriekš, arī uz speciālajiem jautājumiem tiek sniegtas tiešas atbildes, kurās ietverta informācija, ko sarunas partneris ir vēlējis noskaidrot.

- (4) a. Radoraidījuma vadītājs pa telefonu zvina diriģentei koncerta starpbrīdi: *Kā tur iet vispār tagad?* Diriģente: *Tur iet fantastiski.* (LR 5 18.12.2016.)
 b. Runas situācija saldumu veikalā. Pārdevējas paziņa izbrīnā norāda uz neparasti iesaiņotu dāvanu, jautājot: *Kas tas tāds?* Pārdevēja: *Tā ir zelta kaste, kuru neviens nepērk.* (LL 10.05.2012.)

Mutvārdu saziņā pastāv vairāki varianti, ar kādiem valodiskās izteiksmes līdzekļiem netieši tiek sniegtas atbildes uz vispārējo jautājumu. Sarunvalodā ir raksturīgi, ka netiešs apstiprinājums tiek izteikts, atbildē atkārtojot vienu vai vairākus vārdus, kas ir gramatiskā centra pamatā, vai pat visu izteikumu, kas ir lietots vispārējā jautājuma izveidē (plašāk sk. Lauze 2008, 111). Dialoga atbildes vienībā var būt pievienoti arī citi vārdi, kuru jautājuma daļā nav, kā (5c) piemērā. Retāk ir novērots, ka apstiprinājums atbildē tiek izteikts ar kāda cita teikuma komponenta atkārtojumu – tādos gadījumos kā (5d–e) gramatiskais centrs ir reducēts. Vērtējot no runas stratēģijas viedokļa, apstiprinājums ir viena no atkārtojuma funkcijām, kas tiek īstenota arī citu valodu mutvārdu tekstā (Lauze 2013b, 928).

- (5) a. Runas situācija uz ielas, kur satikušās kaimiņienes K un L. K zina, ka L no rīta devās iegādāties autobusa mēneškarti, tāpēc jautā: *Nu dabūjāt kartiņu?* L: *Dabūju.* (LL 30.07.2017.)
- b. Radioraidījuma vadītājs intervē politiķi: *Vai ir kāda cerība, ka politiķi iemācīsies?* Politiķis: *Cerība ir.* (LR 1 20.09.2011.)
- c. Cita radioraidījuma vadītāja jautā viesim: *Ieklausīties?* Viesis: *Ieklausīties noteikti.* (LR 1 „Monopola viesis” 04.10.2011.)
- d. Runas situācija poliklīnikas uzgaidāmajā telpā, kur sarunājas pacienti M un N, kuri gaida rindā pie ārsta. M: *Sen iegāja?* N: *Sen.* (LL 11.05.2017.)
- e. Runas situācija pasākumā, kur vadītāja vēršas pie viena no viesiem: *Tu esi Arturs ar īso?* Viesis: *Ar īso.* (LL 05.11.2016.)

Netiešs apstiprinājums vai noliegums atbildēs uz vispārējiem jautājumiem var būt izteikts citiem vārdiem, no kuriem jautātājam pašam ir jāsecina, kāda veida atbilde ir saņemta – pozitīva vai negatīva. Par šo lingvistiskās pragmatikas parādību jau 1958. gadā ir rakstījusi A. Blinkena (1958, 177), atzīstot, ka „atbilde var būt ne tiešs apstiprinājums, ne noliegums, bet kāds paskaidrojums, kas ļauj jautātājam izlobīt gaidīto apstiprinājumu vai noliegumu”. Vispirms minēsim piemērus ar netiešu apstiprinājumu atbildē.

- (6) a. Televīzijas raidījuma ierakstā runas situācija pie galda, kur sieva piedāvā vīram ēdienu. Sieva: *Tu vēlētos kādu?* Vīrs: *Es labprāt pusīti paņemtu.* (LTV 1 „100 g kultūras” 20.12.2016.)
- b. Runas situācija kafējnīcā, kur pusdienu piedāvājums ir no pulksten 12.00, bet klients ir atnācis pusstundu agrāk. Klients: *Jums pusdienas ir gatavas?* Pārdevēja: *Ir rīsi un griķi, un Boloņas mērce.* (LL 08.12.2017.)
- c. Runas situācija tirdzniecības centrā, kur pastāvīgā pircēja ir pamanījusi pazīstamu pārdevēju, kurš parasti pārdod ābolus tirgū. Pircēja: *Te ir labāka tirgošanās nekā tirgū?* Pārdevējs: *Vismaz zem jumta.* (LL 23.09.2017.)

Netiešo atbilžu gadījumā ir vērts pievērst uzmanību dialoga vienībai kopumā, resp., vai jautājuma semantika saziņas situācijā ir tāda, kas ne tikai pēc formas, bet arī pēc ilokutīvā spēka jeb runātāja komunikatīvā nodoma realizācijas atbilst vispārējā jautājuma būtībai un prognozē apstipriņošu atbildi, kā (6b) piemērā, kur jautājums apliecina klienta vēlmi dabūt pusdienas. Ir sastopami arī tādi jautājuma un atbildes pāri, kas nav uzskatāmi par parastiem, jo pašā jautājumā ir izteikts netiešs lūgums pēc informācijas, tāpēc tikai *jā* vai *nē* vien būtu informatīvi nepietiekama atbilde. Džeikobs Mejs (*Jacob Mey* 2001, 159), kurš ir pētījis angļu valodas dialogu pragmatiskā aspektā, ilustrācijai ir minējis jautājumu, kura gramatiskā struktūra ir veidota tā, ka tiek vaicāts, vai kolēģis atrodas savā darba kabinetā, taču jautājuma semantika izsaka runātāja vēlmi viņu satikt, atstāt zīmīti vai citādi nokārtot nepieciešamo vajadzību.

- (7) a. Runas situācija dekanātā. Kolēģe: *Maija ir?* Sekretāre: *Viņa ir radošajā atvaļinājumā, bet dokumentus ienāk parakstīt.* (LL 10.04.2018.)

Tālāk apskatīsim piemērus ar netiešu noliegumu atbildē uz vispārējo jautājumu, kur noliegums ir izsecināms no kopējā atbildes satura gan saistībā ar abu sarunas partneru kopīgajām zināšanām, gan priekšstatiem par sociālo dzīvi.

- (8) a. Runas situācija autobusā, kur sarunājas divas sievietes O un P. O: *Pavāc mazbērnus?* P: *Nav jau ko vākt, lieli.* (LL 05.10.2012.)
- b. Runas situācija lielveikalā, kur satikušās divas paziņas R un S. S ir pensionāre. R: *Vēl strādājat?* S: *Ko nu vairs! Tādā vecumā... Tik vecus nemaz neņem.* (LL 08.11.2016.)
- c. Telefonsarunā draudzene vēlas noskaidrot, vai draugam ir laiks runāt: *Tu vēl brauc?* Draugs: *Es krāmēju aparatūru.* (LL 09.12.2017.)

Daļā gadījumu netiešs noliegums atbildē uz vispārējo jautājumu ir saistāms ar takta izjūtu, lai no pieklājības viedokļa runātājs varētu mazināt negatīvās atbildes spēku, kas var ietekmēt runas partneru līdzsvaru saziņā (netiek apstiprinātas jautātāja sociālās gaidas) un psiholoģisko komfortu. Aprakstot nolieguma lietojumu angļu valodā, tiek uzsvērts, ka „visās kultūrās nolieguma izteikumi ir vērsti uz to, lai tie tiktu uzskatīti par draudīgākiem (vai vismaz mazāk pieklājīgiem) nekā apgalvojuma izteikumi” (Bennett 2004, 158).

- (9) a. Runas situācija kafejnīcā, kur kliente jau ir pasūtījusi kafiju un salātus. Pārdevējs piedāvā arī desertu: *Vēl kūciņas?* Kliente: *Pietiks.* (LL 23.12.2016.)
- b. Runas situācija augstskolā, kur jaunā gada sākumā sarunājas kolēģi Š un T. Š rāda T savu jauno grāmatu, tāpēc T jautā: *Tā ir pārķama grāmata?* Š: *Tas ir tev sveiciens.* (LL 04.01.2018.)
- c. Runas situācija veikalā, kur darbiniece kārtro banānu kastes. Ir redzams, ka augļi vēl nav nogatavojušies. Pircēja: *Jums kādā kastē ir arī dzeltenī?* Veikala darbiniece: *Viņi jau ātri nogatavojas.* (LL 06.02.2018.)
- d. Runas situācija autobusā, kur sieviete ievēro, ka viņas soma, iespējams, traucē citai pasažierei. Sieviete: *Jums tā mana soma traucē?* Pasažiere: *Gar kājām sitas.* (LL 11.09.2007.)

Pētot mutvārdu dialogu, ir fiksētas runas situācijas, kurās tiek reaģēts netieši arī uz speciālo jautājumu. Šādos gadījumos sarunas partneris parasti izvairās no tiešas atbildes, ko nevēlas sniegt, vai joko par kādu neveiksmi vai nepatīkamu faktu.

- (10) a. Runas situācija tirgū. Pārdevējs jautā paziņai, kas ir bijusi ar draugu maksšķerēt: *Cik tad zivis noķērāt?* Paziņa atbild smaidot: *Mēs abi ķērām un ķērām...* (LL 07.01.2017.)
- b. Runas situācija dzīvoklī, kur sarunājas meita, kas dēlam ir nopirkusi jaunu mobilo telefonu, un māte, kas ir pensijā un kas uzskata, ka bērnam tāds telefons ir par dārgu. Māte: *Cik tad maksāja tas telefons?* Meita: *Bija laba atlaide! 20 eiro mazāk nekā parasti.* (LL 23.06.2016.)
- c. Runas situācija ciemos, kur sarunājas divu ģimeņu vecāki U un V par Ziemassvētku paciņu saturu. U: *Laba paciņa?* Kāda jums bija šogad? V: *Tāda pati kā pagājšgad. Joks, bet nebija laba.* (LL 26.12.2016.)

- d. Runas situācija virtuvē, kur pieaugusi meita ir pierunājusi, lai tēvs pagaršo olīvas. Meita: *Nu kā garšoja?* Tēvs: *Sajūsmā neesmu.* (LL 03.09.2017.)

Interesanti, ka (10d) piemērā atbilde ir veidota ar noliegumu, tomēr tas ir izteikts netieši un pēc nozīmes mazāk negatīvā veidā nekā iespējamais tiešais atbildes variants *Negaršoja* vai *Nemaz negaršoja*, ja tajā būtu lietots tas pats darbības vārds, kas izmantots jautājumā, – tikai noliegumā. Tomēr netiešās atbildes ir vairāk raksturīgas vispārējiem, nevis speciālajiem jautājumiem.

Gadījumos, kad atbildes semantika netieši ir izsecināma no saiknes *ja–tad*, ir vērojama semantiskā implikācija¹, kas pastāv starp divām propozīcijām. Šī saikne ir labi pazīstama ikdienā un var būt izteikta sarunvalodā (Mey 2001, 45). Plašākā izpratnē implikācija tiek traktēta kā „izteikuma slēptais saturs, kas netiek tieši apgalvots, bet loģiski izriet no izteikuma saturā” (Skujiņa 2007, 153). Tādā gadījumā tiek tuvināts terminu *implikācija* un *implikatūra* saturs, kas ietver tādu izteikuma semantiku, kas tieši nav izsecināma no valodiskās izteiksmes līdzekļu izmantojuma.

- (11) a. Runas situācija dzīvoklī, kur māte pārliecinās, ar ko dēls pavadīs vakaru, jo no ārzemēm ir atbraucis bērnības draugs Andis: *Tad tu ar Tomu šodien?* Dēls: *Andis ciemos aizgāja.* (LL 29.12.2016.)
 b. Runas situācija pirms pasākuma. Paziņa, redzēdama, ka tiek nesti mūzikas instrumenti un apskaņošanas aparatūra, piedāvā palīdzību: *Kaut kādus statīvus nevajadzēja līdzēt uznest?* Mūziķis: *Katra roka te noderēs.* (LL 16.12.2016.)
 c. Runas situācija autobusā, kur sarunājas divas jaunietes V un Z. V: *Atnāksi pie manis?* Z: *Man jānācās.* (LL 15.04.2015.)

Minētajās atbildēs uz vispārējiem jautājumiem ir ietvertas šādas nozīmes:

- (11a) ‘Ja Andis nebūtu aizgājis ciemos, es pavadītu vakaru ar viņu’; (11b) ‘Ja ir jāsanes mūzikas instrumenti un apskaņošanas aparatūra, tad noder katra palīdzība’; (11c) ‘Ja man nebūtu jānācās, es varētu aiziet pie tevis’.

Jānis Rozenbergs (1989, 197–198), aprakstot semantisko implikāciju latviešu valodas sintaksē, ir atzinis, ka tā ir tipiska atbildēs uz vispārējiem jautājumiem. Rakstā analizētais materiāls rāda, ka mutvārdu saziņā semantiskā implikācija ir sastopama arī atbildēs uz speciālajiem jautājumiem.

- (12) a. Runas situācija veikalā, kur ģimenes sievietes izvēlas somu. Sievasmāte: *Ko tu saki, Ērik? Znots: Manu viedokli tāpat neņem vērā.* (LL 30.01.2017.)
 b. Runas situācija dzīvoklī, kur divas sievietes Ž un A skatās video, kurā Ž uzstājas ar runu, bet A pievērš uzmanību viņas kleitai. A: *To apakšu nevar izlaist?* Ž: *Uz ko tu skaties?* A: *Man traucē.* (LL 25.01.2017.)
 c. Runas situācija virtuvē, kur ciemiņi gatavojas dzert kafiju. Namatēvs jautā namamātei: *Ko tu dzersi? Tēju vai sulu?* Namamāte: *Es tagad saldējumu ēdīšu.* (LL 25.12.2017.)

¹ Propozicionālajā loģikā uz implikāciju norāda junktors *ja–tad* (Apsalons 2011, 173).

Minētajās atbildēs uz speciālajiem jautājumiem ir ietvertas šādas nozīmes: (12) a. ‘Ja manu viedokli neņem vērā, tad man nav vērts atbildēt’; b. ‘Ja man traucē runātāja ārējais izskats, tad es nevaru klausīties viņa runu’; c. ‘Ja es tagad ēdīšu saldējumu, tad es neko nedzeršu’.

Praktiskajā materiālā ir konstatēti arī daži interesanti piemēri, kur jautātājs pats atbild uz savu jautājumu.

- (13) a. Runas situācija autobusā, kur divi paziņas B un C runā par radnieku.
B: *Ko viņš man var uzdāvināt? Neko.* (LL 28.12.2016.)
b. Runas situācija autobusā, kur divas paziņas D un E runā par vīriešiem.
D: *Kas man vajag? Man nav vajadzīgs svešs cilvēks.* (LL 27.01.2016.)

(13a) atbildē tiek dots apstiprinājums retoriskā jautājuma semantikā ‘viņš man neko nevar uzdāvināt’. (13b) piemērā ir saglabāts autentiskums ar gramatiski neprecīzi noformētu izteikuma struktūru. Jautājuma *Ko man vajag?* semantika skaidri nenorāda uz retorisko jautājumu, kas izteikts speciālā jautājuma formā, jo, piem., runas situācijā veikalā uz to ir iespējams sniegt konkrētu atbildi. Minētās situācijas kontekstā, iespējams, tas iegūst retoriskā jautājuma nozīmi ‘man neko nevajag’, ko apliecina domas precizējums, kas ir sniegts atbildē. Var pievienoties I. Plaudes (2004, 102) atzinumam, ka „ar konversacionālo implikatūru palīdzību var vienu un to pašu izteikumu lietot tā, ka tiek sniegtas dažādas, kontekstam atbilstošas interpretācijas iespējas”.

Raksta nobeigumā var secināt, ka mutvārdu tekstā atbildes uz vispārējiem un speciālajiem jautājumiem ir gana daudzveidīgas ne tikai sintaktiskā ziņā, kā tas ir raksturots iepriekšējās publikācijās, bet arī no lingvistiskās pragmatikas viedokļa. Dialogā uz abiem analizētajiem jautājumu veidiem ir iespējams sniegt gan tiešu, gan netiešu atbildi atkarībā no runas situācijas un sarunas partnera vēlmes precīzi izteikt domāto vai aplinkus, to pakļaujot jautātāja interpretācijai. Tomēr var konstatēt, ka netiešās atbildes ir vairāk raksturīgas vispārējiem, nevis speciālajiem jautājumiem. Semantiskā implikācija mutvārdu tekstā ir fiksēta ne tikai atbildēs uz vispārējiem jautājumiem, bet arī dialogiskajās vienībās ar speciālajiem jautājumiem. Turpmākajos pētījumos būtu nepieciešams analizēt atbildes, kurās runātājs izvairās no atbildēšanas uz jautājumu, kas parasti ir raksturīgs politiķiem, kuri sniedz intervijas plašsaziņas līdzekļos.

Avoti un to saīsinājumi

- LL Lindas Lauzes mutvārdu tekstu kartotēka
LR 1 radiostacija „Latvijas Radio 1”
LR 5 radiostacija „Latvijas Radio 5”
LTV 1 Latvijas Televīzijas 1. kanāls

Literatūra

1. Ahero, Antonija et al. 1962. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. II. Sintakse*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība.
2. Apsalons, Edmunds. 2011. *Valodas lietojuma loģika. Ievads loģikā un zinātniskajā argumentācijā. Kultūras zinātnes un filozofija*. Rīga: Zvaigzne ABC.
3. Beitiņa, Maigone. 2009. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*. Liepāja: LiePA.
4. Bennett, Paul. 2004. *Semantics: an introduction to non-lexical aspects of meaning*. Muenchen: LINCOM EUROPA.
5. Blinkena, Aina. 1958. Jautājuma modalitāte un tās izteikšanas veidi latviešu valodā. *Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūta Raksti*. VII. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 159–207.
6. Borisova, Irina. 2007. *Russkij razgovornyj dialog: Struktura i dinamika*. Moskva: Izdatel'stvo LKI.
7. Ceplīte, Brigita, Ceplītis, Laimdots. 1991. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Rīga: Zvaigzne.
8. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
9. Fāters, Heincs. 2010. *Ievads valodniecībā*. Rīga: Zinātne.
10. Lauze, Linda. 2004. *Ikdienu saziņa: vienkāršs teikums latviešu sarunvalodā*. Liepāja: LiePA.
11. Lauze, Linda. 2008. Atbildes uz vispārējiem jautājumiem latviešu sarunvalodas sintaksē. *Letonikas otrais kongress. Kurzemes novada kultūrvēsturiskais mantojums, tā izpēte un saglabāšana*. Ozola, Ieva (red.). Liepāja: Liepājas Universitāte, 106–118.
12. Lauze, Linda. 2011. Pateicības frāzes mutvārdu saziņā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 15(2). Lauze, Linda (red.). Liepāja: LiePA, 223–231.
13. Lauze, Linda. 2013a. Izteikuma komunikatīvo tipu lietojums mutvārdu tekstā. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 946–955.
14. Lauze, Linda. 2013b. Mutvārdu teksta un tā sintaktiskās izveides vispārīgs raksturojums. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 923–931.
15. Lauze, Linda. 2015. Speciālie jautājumi un to atbildes mutvārdu tekstā: sintaktiskais aspekts. *Filologija*. 20. Gudavičius, Aloyzas (red.). Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2015, 79–88.
16. Lauze, Linda. 2014. Dialogu izpēte mutvārdu tekstā. *Valoda: nozīme un forma. 5. Opozīcijas sintaksē un semantikā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 88–96.
17. Lauze, Linda, Politere, Kristīne. 2015. Pieklājības frāzes mutvārdu saziņā: dzimtes aspekts. *Scriptus Manet*. 1. Laiveniece, Diāna (red.). Liepāja: LiePA, 60–71.
18. Levinson, C. Stephen. 2000. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
19. Linell, Per. 1998. *Approaching dialogue: talk, interaction and contexts in dialogical perspectives*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
20. Mey, Jacob L. 2001. *Pragmatics. An introduction*. Malden: Blackwell Publishing.

21. Mīlenbahs, Kārlis. 2009. Teikums. *Darbu izlase*. 1. Druvieta, Ina (sast.), Lagzdiņa, Sarmīte (zin. red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 221–296.
22. Plaude, Ilze. 2004. *Pragmatika*. Rīga: SIA JUMI.
23. Politere, Kristīne. 2009. Lūgumu veidošana dažādās tirdzniecības vietās: dzimtes aspekts. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 13(2). Laumane, Benita (red.). Liepāja: LiePA, 217–224.
24. Rozenbergs, Jānis. 1989. Teksts. *Latviešu valodas sintakse*. Ceplītis, Laimdots, Rozenbergs, Jānis, Valdmanis, Jānis. Rīga: Zvaigzne, 142–224.
25. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
26. Valkovska, Baiba, Lokmane, Ilze. 2013. Izteikuma komunikatīvais tips un runas akts. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 774–785.
27. Yule, George. 2003. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

Summary

Nowadays, when the communication process and its effectiveness are influenced by information technologies and social networks, there is an invisible change when the social expectations of the partner are not fulfilled. Thus, it is necessary to pay more attention to the dialogue which is the main form of expression in the spoken text.

The present article deals with answers to yes-no questions and wh-questions from the point of view of pragmatics. The research is based on the analysis of spoken dialogue that have been fixed in different speech situations in everyday communication as well as taken from television and radio broadcasts where fairly spontaneous speech has been used.

The question and answer are one of the types of adjacency pairs. It should be mentioned that an answer to a yes-no question can be a particle *jā* 'yes' or *nē* 'no' or to a wh-question – one word expressing the information necessary for the conversation partner. However, in many cases in the spoken text answers can be expanded when the conversation partner wants to give some more information in their answer. From the point of view of pragmatics answers to yes-no questions and wh-questions can be direct and indirect. Indirect answers belong to implicatures. The author's attention has been focused on semantic implication too that is implemented not only in answers to yes-no questions but also in answers to wh-questions. However, indirect answers are more characteristic to yes-no questions rather than wh-questions in the spoken text.